

УДК 94-051 Драгоманов:323.172|(477)(045)

Третьякова А.С.,

аспірантка кафедри історії України Інституту історичної освіти
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Федералізм як втілення національної автономії України

У статті Проаналізовано погляди М. П. Драгоманова щодо можливості оформлення національної автономії України в складі федеративної Російської держави. У статті акцентовано увагу на чітко сформульованій вченим концепції федералізму. Зокрема здійснено спробу проаналізувати основні засади драгоманівського федералізму та механізму побудови української автономії. Водночас в дослідженні справедливо відзначено, що М. П. Драгоманов передбачав й інший шлях будівництва української державності, але вважав його недоречним в тогочасних історичних умовах.

Ключові слова: М. П. Драгоманов, федералізм, автономія України, Російська імперія, самоврядування, громада, область.

За роки незалежності перед Україною постало чимало гострих соціально-політичних проблем. Вони стосуються як покращення територіально-адміністративного поділу держави, так і утвердження національної ідеї українства. Не менш важливим є питання зовнішньополітичного курсу який би враховував інтереси на заході, сході, півночі і півдні країни. На ниві цих питань працював і соціаліст та республіканець за переконанням – М. П. Драгоманов. Сьогодні звичайно відрізняється від того якою Україна була в другій половині XIX ст. Тепер вона має свою державність, але як і тоді, наш народ стоїть перед вибором, від якого залежить його подальша історична доля. Саме тому сьогодні постає необхідність дослідження поглядів М. П. Драгоманова на федералізм як втілення національної автономії України.

Об'єктом дослідження є суспільно-політична думка як в Україні так і в Європі в цілому у другій половині XIX ст.

Предметом дослідження є погляди М. П. Драгоманова на федералізм як втілення національної автономії України.

В різний час цієї проблематикою займалися В. Й. Борисенко [2,3,4], Н. Я. Горбач [5], О. Жарук [10], Л. Г. Іванова [11], А. М. Катренко, Ю. В. Беззуб [12], Б. А. Кистяковский [13], А. М. Круглашов [14], І. Лисяк-Рудницький [15], О. Ф. Скакун [16], П. М. Федченко [17]. Їх праці висвітлювали різні аспекти діяльності мислителя. Проте на сьогоднішній день проблема поглядів М. П. Драгоманова на федералізм як втілення національної автономії України залишається малодослідженою, а тому потребує детального вивчення.

15 вересня 1870 р. М. П. Драгоманова обрано штатним доцентом і відряджено від університету з науковою метою за кордон на два роки. З часом це відрядження було продовжено ще на рік. За час наукового відрядження для удосконалення знань зі світової історії вчений об'їздив головні центри Німеччини, Австрії, Італії, Чехії. Зиму 1870-1871 рр. М. П. Драгоманов провів у Берліні. Де слухав лекції професора Берлінського університету Теодора Моммзена (давня історія) та Йогана-Густава Дройзена (новітня історія). Надалі він через Саксонію виїхав до Праги, а звідти до Відня. Восени 1871 р. жив у Гейдельберзі. Зиму 1871-1872 і 1872-1873 рр. працював у Римі та Флоренції. Влітку 1872 вдруге відвідав Прагу і Відень. Того ж року два місяці мешкав у Цюриху [17, с. 56].

За час своєї поїздки він ще більше утверджується у думці, що не тільки часи античності та середньовіччя, але й нова історія Європи є підтвердженням принципової правильності такого бачення «закона історичного». Виходячи з цього, М. П. Драгоманов відзначає у листі до О. Русова: «...Італія як і провансальський рух у Франції, підходять під закон історичний, що

мною проглядається, а саме, що коли закінчується єдність, починається рух до федерації і в політиці і в словесності, через що збагачується і ціле» [14, с. 414]. Вже в цей час суспільно-політичний діяч почав розглядати історію Російської імперії з точки зору закономірностей еволюційного розвитку країн Європи. Вчений наголошував, що в Росії є всі необхідні умови для перебудови централістської імперської держави на федерацію народів.

Повернувшись до Києва у 1873 р. М. П. Драгоманов не міг надовго обмежитися виключно науковою діяльністю. Вчений мусив помалу втягнутися у публіцистичну працю та в гурткове життя київського інтелігентного кола. У 1875 р. перед ним відкрилося поле для публіцистичної діяльності і в Києві. Бо фактичне порякування редакцією місцевої газети «Киевский телеграф» перейшло до гуртка українців. У ньому М. П. Драгоманов був найвидатнішою літературною силою. У «Київському телеграфі» він умістив низку статей про українські, галицькі і слов'янські справи. М. П. Драгоманов розвивав у них свої федеративно-демократичні ідеї з приводу поточних політичних подій. Крім того, М. П. Драгоманов у «Вестнике Европы» надрукував гостро полемічну статтю «З приводу застільних промов», де висміяв графа Толстого та його київських лакуз, які з однаковою запопадливістю служили різним освітнім системам і в часи Пирогова, і в часи Толстого» [17, с. 58]. Звичайно ж, подібного ляпаса сиятельний граф не міг пробачити.

Тоді у вересні 1875 р. його було звільнено міністерством за 3-м пунктом, тобто як неблагонадійного в адміністративному порядку. М. П. Драгоманова чекало заслання. Він мусив негайно емігрувати.

Під час перебування в швейцарській еміграції у 1877 р. М. П. Драгоманову нарешті вдалося розпочати видання «Громади». Це було перше в історії української преси вільне безцензурне видання. Вже перший випуск «Громади» мав яскраво виражену політичну, антиурядову спрямованість. Саме тут М. П. Драгоманов остаточно сформулював ідею федералізму як справедливого соціального устрою українського народу. Вчений виділив два суспільно-політичні аспекти федералізму: громадський соціалізм (федерація вільних громад); федерація автономних земств і країв (головна умова політичних і соціально-економічних перетворень). [4, с. 557] Більш того, у 1884 р. у Женеві виходить друком конституцій проект для перебудови на засадах федералізму Російської імперії. Де М. П. Драгоманов давав чіткі рекомендації щодо принципів розподілу централізованої Росії на так звані федерації.

Федеративна структура у баченні М. П. Драгоманова передбачала існування окремих одиниць, з яких складалася б держава в цілому. Вчений чудово усвідомлював безглуздість сучасного йому адміністративного розподілу царської Росії на губернії. Адже губернії мали довільно проведені кордони. Така довільність, на думку М. П. Драгоманова вступала б в протиріччя з побудовою міцної системи самоврядування. Ще у 1882 р. у своїй праці «Историческая Польша и великорусская демократия» вчений говорить про це наступним чином: «История каждого народа обуславливается географией страны, каторую он занимает, или иначе почвой, на которой он живет. Счастливы те народы, которым довелось занять земли удобные и, так скажать, удобнопонятные, т.е., такие свойства и отношения которые легкопонимаемые даже тогда, когда народ еще находится на не высокой степени развития» [8, с. 14].

З іншого боку, він не наполягав на тому, щоб Російська імперія була розділена точно за етнічним принципом. Оскільки окремі «кантони» мали б вельми різні розміри [15, с. 205]. М. П. Драгоманов пропонував створити нову територіальну одиницю – область. При встановленні меж областей слід враховувати етнічні, економічні і географічні чинники. Крім того, довелось б створити кілька змішаних областей. Одну область могли б мати латиші і естонці, так само як і різні національні групи на Кавказі. Території більш численних народів, як росіяни й українці, треба було б поділити на кілька областей.

Для України М. П. Драгоманов пропонував три області: Київську (Правобережна Україна), Харківську (Лівобережна Україна), Одеську (Південна Україна, включаючи Бессарабію та Крим).. «Українська земля — там, де живуть такі самі мужики, як на колишній козацькій Україні по Дніпру, котру здавна більше знають письменні люди з усіх наших україн.

Отже мужики ці живуть в тій межі, котру читач наш сам собі може навести на карті по тих місцях, що перелічимо далі. Хай почне він на заході сонця трошки на південь од

Білостока в Городненській губ. в Російській імперії і трошки на схід сонця од Седльця в Царстві Польським і веде межу через Красностав, Янів, Крешів в тому Царстві, а далі в Цісарщині через Ярослав на захід Дубенка, Сянока, а звідти трохи не під самий Старий Сандеч, а од того через гори Бескиди (Карпати) мало не до Пряшева (Eperies) в Угорщині, од нього до Ужгорода (Ungvar), Мукачева (Munkacz), Хуста (Huszt), Сегіта (Sziget) до Чорногори в тім кутку, де сходяться казенні межі Галицька й Буковинська до Угорської, а звідти до Кірлібаби, на межі Угорській, Буковинській і Седмигородській (Трансільванській).

Тут починається південна межа нашої України: йде вона од Кірлібаби на Чернівці (Czernowitz), столицю Буковини, й звідти не дат леко знов входить в Російську імперію, йдучи на південь од Хотина в Бессарабщині, далі через Сороки з добрим крюком під Більці в Бессарабщині ж, а потім понад Дністром, подавшись трохи на захід аж до Дністрового лиману й до моря, до Білгороду (Акерман), а звідти на захід понад морем аж до Дунайського гирла з довгою вузькою половою од Акерману в середину Бессарабщини, а на схід од Акерману морем до Перекопа, а потім по Арабатській косі під Феодосію та Керч, далі через пролив на Тамань, а звідти через Новоросійськ по південній межі землі козаків Війська Кубанського (чорноморці) і далі мало не до великого коліна на р. Кубані.

Східна межа нашої України піде, закручуючись, то на схід, то на захід повз Новочеркаськ в землі козаків донських, Слов'яносербськ в Катеринославщині, а далі на схід поза Богучари й Павловське в Воронежській губернії.

Північна межа нашої України йде поза Павловським, через Коротоаян в Курській губ. на середину між Старим Осколом і Обоянню, а звідти під Корочу, навкруг Суджі, вище Новгород-Сіверського та Городні в Чернігівщині, до Лоева на Дніпрі в Могилевській губ., далі Дніпром до гирла Прип'ятського, а далі мало не скрізь р. Прип'яттю до Пінського в Мінській губернії, а там через Пружани в Гродн[енській] губ. під Білосток.

Всього буде в цій межі землі більше 13 500 кв. миль. А наших людей в ній налічують в Росії 14 239 129 та в Австрії — 3 032 000 (в Галичині — 2 312 000, в Буковині — 200 000, в Угорщині — 520 000), всього більше 17 000 000» («Передне слово» До «Громади» 1878 р.) [6, с. 276-277].

У змішаних областях національна рівність забезпечувалося б самоврядуванням громад і районів, а також дотриманням особистісних прав. «Самоуправління, — какъ основа для движенія къ соціальной справедливости» [7, с. 107].

Майбутню українську державність М. П. Драгоманов сприймав лише як автономію. Причому ця автономія мала бути багаторівневою і полінаціональною з ознаками культурно-національної. «Найвідповідніше буде, — писав вчений, — коли боротьбу ту (за національні права — Авт.), наприклад, ми українці, будемо вести на ґрунті не національному, а державно-адміністративному, тобто виставити на перший план потребу автономії місцевої і крайової, автономії громад, повітів, провінцій (губерній чи груп їх). В цій автономії будуть знаходити своє місце різні національності. А там вже яка громада впорядкує собі школи, з яким викладом національним, то це буде її діло» [10, с. 140]. Взірцем такої автономії М. П. Драгоманов вважав сучасну йому місцеву і повітову автономію в Англії після нових законів (local government). Він гадав, що «ті порядки англійські мусять стати на довгий час взірцем для всіх великих держав Європи, в тому числі для Росії» [10, с. 141].

Переваги федералізму М. П. Драгоманов оцінював у різних вимірах та аспектах. Він вважав, що федерація є закономірним етапом розвитку державної організації. Цей етап настає тоді, коли та чи інша держава досягла рівня централізації Який вже не відповідає потребам народного життя. Не враховує особливості соціально-економічного і культурного розвитку її територій. Особливо ж якщо ці країни мають населення, відмінне за своїм національним складом від «державної нації» [13, с. 415]. Тоді, на думку вченого, наступає цей новий етап у розвитку певного політичного суспільства. Період боротьби за децентралізацію. Період змагання принципів автономізму та централізму. «Чим більше держава стає вільним, а тому міцним союзом людей для досягнення розвитку духовного і матеріального, тим більше вона підходить до рівноправності мов і народностей, що в неї входять у суспільному житті» [15, с. 377].

З прикрістю суспільно-політичний діяч також, говорить про наступне, що колиб

українці вибилися з-під держав і створили свою, то тоді вони змогли б розмірковувати про те, як полегшити свою долю. Але повстання українців проти двох імперій – Російської та Австро-Угорської – річ не можлива [11, с. 47].

Виходячи з вищесказаного можемо сміливо констатувати, що М. П. Драгоманов не відстоював незалежність України, а виступав за її політичну автономію. Водночас, вчений не відкидав можливість здобуття Україною незалежності у майбутньому. Він розглядав такі зміни не реальними за сучасних йому історичних умов. Федералізм на думку М. П. Драгоманова мав стати першою сходинкою на шляху до впровадження українцями своїх національних прав.

Таким чином, М. П. Драгоманов відстоював територіально-політичну автономію України та інших країн. Така державна організація у поглядах вченого мала сприяти максимальному розширенню та вільному виявленню національних прав та свобод усіх народів Російської імперії, зокрема українського. В жодному разі не можливо не зазначити, що протягом всього шляху побудови та утвердження своєї концепції федералізму М. П. Драгоманов наголошував на альтернативному шляху побудови автономії України. Шлях повстання українського народу одразу проти двох правлячих могутніх на той час імперій. Але другий варіант вчений вважав міфічним та нездійсненим, принані у рамках ХІХ століття.

Відтак, не буде перебільшенням сказати, що концепція федералізму М. П. Драгоманова за основою своєї суті не має не часових, не просторових обмежень. Водночас, без сумніву не позбавлена недоліків.

Література:

1. Болотова Г. Драгоманов М. П. Документи і матеріали 1841 – 1994 / Болотова Г. – Львів: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2001. – 731 с.
2. Борисенко В. Й. Видатний мислитель і громадський діяч / Борисенко В. Й. // Теоретична спадщина Михайла Драгоманова в сучасних вимірах – К., 2011. – С. 113 – 118
3. Борисенко В. Й. Курс української історії: з найдавніших часів до ХХ століття. / Борисенко В. Й. — К.: Либідь, 1998.- 616 с.
4. Борисенко В. Й. Михайло Драгоманов як історик / В. Й. Борисенко – 2003. – № 5 – 15 – 19 с.
5. Горбач Н. Я. Справжній Михайло Драгоманов / Горбач Н. Я – Львів. Каменярь, 2008. – 1067 с.
6. Драгоманов М. П. Вибране / Драгоманов М. П – К. Либідь, 1991. – 688 с.
7. Драгоманов М. П. Вольный союз — Вільна спілка. / Драгоманов М. П. // Опыт украинской политико-социальной программы. // Свод и объяснения. — Женева, 1884. — 109 с.
8. Драгоманов М. П. Историческая Польша и великорусская демократия. / Драгоманов М. П – Женева, 1882. – 535 с.
9. Драгоманов М. П. Политические сочинения. / Драгоманов М. П // Центры и окраины – Т. 1. – М., 1908. – 486 с.
10. Матеріали першої міжвузівської науково- практичної конференції студентів – аспірантів і молодих науковців 24 лютого. 2007р / Ред.: Потильчак, Сушко та інші – К.: Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Ін-т історичної освіти, 2007 – С.138 –142
11. Іванова Л. Г. М. Драгоманов про національне питання / Іванова Л. Г // Теоретична спадщина Михайла Драгоманова в сучасних вимірах – К., 2011. – С. 94-112
12. Катренко А. М. Український національний рух ХІХ століття . / А. М. Катренко, Ю. В. Беззуб // По сторінкам праць Михайла Драгоманова – К: військовий гуманітарний. Ін-т, ун-т ім. Т. Шевченка, 1997. – 51 с.
13. Кистяковский Б. А. М. П. Драгоманов. Его политические взгляды, литературная деятельность и жизнь. / Кистяковский Б. А. // Историчні есе. – М., 1908 – Т.1. – С. 299-347.
14. Круглашов А. М. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова / Круглашов А. М – Чернівці: Прут, 2000. – 487 с.
15. Лисяк-Рудницький І. Историчні есе: В 2-х т. / І Лисяк-Рудницький . – К.: Основи, 1994 – Т.1. – 554с.
16. Скакун О. Ф. М. П. Драгоманов як політичний мислитель. / Скакун О. Ф – Харків: Основа, 1993. – 138 с.
17. Федченко П. М. Михайло Драгоманов: Життя і творчість. / Федченко П. М. – К.: Дніпро, 1991. – 362 с.

Третякова А. С., аспірантка кафедри історії України Інститута історичного образотворення, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Федерализм как воплощение национальной автономии Украины. Проанализированы взгляды М. П. Драгоманова относительно возможности оформления национальной автономии Украины в составе федеративного Российского государства. В статье акцентировано внимание на четко сформулированной ученым концепции федерализма. В частности, предпринята попытка

проанализировать основные принципы драгомановского федерализма и механизма построения украинской автономии. В то же время в исследовании справедливо отмечено, что М. П. Драгоманов предусматривал и другой путь строительства украинской государственности, но считал его неуместным в тогдашних исторических условиях.

Ключевые слова: М. П. Драгоманов, федерализм, автономия Украины, Российская империя, самоуправление, община, область.

Tretyakova A.С., Post-graduate student, History of Ukraine Chair of the Institute of Historical Education, M. P. Drahomanov National Pedagogical University.

Federalism as the embodiment of the national autonomy of Ukraine. The article deals with M. P. Drahomanov's opinions concerning processing of national Ukraine's autonomy within a federated Russian state. The article focuses on clearly formulated concept of federalism which was made by the scientist. In particular, the attempt is made to analyse the basic principles of federalism proposed by M.P.Drahomanov as well as the mechanism of Ukrainian autonomy formation. At the same time, the study noted that M. P. Drahomanov predicted another way of Ukrainian statehood formation, but considered it inappropriate in historical conditions of that time.

Key words: M. P. Dragomanov, federalism, autonomy of Ukraine, Russian Empire, government, community, region.

УДК 94(477)"1921/1923"+"1932/1933"+"1946/1947"](045)

Щербатюк В.М.,

докт. істор.наук, доцент, професор кафедри історії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

*До питання про причини Голодоморів в Україні
(на вшанування жертв Голодоморів
1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 рр.)*

У статті розкриті політичні та економічні причини Голодоморів в Україні 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 рр., виявлені їх загальні і відмінні ознаки. Зокрема, йдеться про впровадження голоду як репресивного методу політики більшовиків щодо упокорення українських селян. Так, підкреслено, що вперше голодомор було застосовано в ході придушення збройного селянського повстанського руху на півдні України в 1921 – 1923 рр., що був спрямований проти утвердження в Україні радянської влади. Висвітлено, що оскільки селянство проявляло невдоволення політикою правлячої влади й на початку 1930-х років, то голод повторно став дієвим методом боротьби проти селянства в ході впровадження колективізації. Водночас показано, що 1932 – 1933 рр. кошти з продажу вилученого в українських селян хліба використовувались для форсованого розвитку промисловості, а, експортуючи в 1946 – 1947 рр. український хліб до Центральної та Східної Європи, керівники СРСР у такий спосіб намагалися утримати високий у повоєнний час престиж держави та підтримати країни, у яких була щойно встановлена радянська модель соціалізму.

Ключові слова: Голодомор, селянство, боротьба, селянський повстанський рух, колективізація, хлібозаготівлі

Давайте вдумаємось: лише протягом двадцяти п'яти років, тобто чверті століття в Україні виникло три Голодомори – 1921 – 1923 рр., 1932 – 1933 рр., 1946 – 1947 рр.! Україна, яка до більшовицького перевороту жовтня 1917 р., постачала хліб всій Російській імперії та ще й вивозила за кордон, потрапила в лещата голодної смерті. Чому?

Незважаючи на те, що нині в українській історіографії кількість публікацій, які стосуються питань Голодоморів обчислюються тисячами, відповідь на це питання все ж дають архівні документи і свідчення очевидців та ті дослідження, що на них ґрунтуються.

Мета публікації полягає у висвітленні причин Голодоморів як результату більшовицької антиселянської політики та ставлення більшовицької держави до селянства як до